

kojem je jasno, da je Zvonimirova smrt bila nasilna. Ne samo to, nego epitaf predstavlja još i jedan od prvih poznatih poetskih sastavaka kod nas« (str. 234).

Međutim, s ovako općenitim konstatacijama ne može se još problem epitafa smatrati potpuno riješenim. Postoji mišljenje, koje — na temelju poetske i metričke analize i komparacije — odbija, da je epitaf mogao biti u vagantskom stihu, u kojem je sastavljen, spjevan već u XI. stoljeću. Za ilustraciju navodim zaključke, koje je P. Grgec (Svjedočanstvo Zvonimirove nadgrobnice, Napretkov kalendar 1942 i p. o.) donio uspoređivanjem brojnih epitafa — iako ne svih — na našem tlu od XI. do XIV. stoljeća. »U doba Zvonimira takvi epitafiji nijesu postojali ni u Hrvatskoj ni u ostaloj Evropi« (str. 5 p. o.)... Vagantski stih se na hrvatskom zemljištu upotrebljavao istom u XIV. st. (8)... Nadgrobnica kralja Zvonimira potječe od istog pjesnika, koji je spjevao i nadgrobnicu Mladinu Šubiću... Zvonimirova nadgrobnica nastala je u isto vrijeme kad i nadgrobnica Mladina III. Šubića, to jest sredinom XIV. stoljeća« (10). Prema tome, epitaf ne bi bio original s groba niti prvi poetski sastav kod nas. Ovo iznosim utoliko, da upozorim na problem, koji epitaf postavlja.

Otvorenim ostaje također pitanje, zašto Toma nije u definitivni tekst H. s. minor unio vijesti o solinskim i splitskim sinodama, pa vijest i epitaf o smrti kralja Zvonimira. Obrazloženje, da je Toma — kao gorljiv katolik — htio time očuvati autoritet crkve, ne čini mi se dovoljnim.

Kako će autor uopće dokazati svoje postavke o Tomi kao prvobitnom izvoru za vijest o Zvonimirovoj smrti i epitafu, zacijelo ima da pokaže druga rasprava, koju naviješta.

Lelja Dobronić određuje u raspravi *Topografija zemljišnih posjeda zagrebačkih biskupa prema ispravi kralja Emerika iz god. 1201* (str. 245—318) topografiju, utvrđuje lokalitete, rekonstruira opseg i veličinu spomenutih posjeda. U tu se svrhu autor poslužio svima dostupnim izvorima i literaturom, te je i osobno na terenu istraživao lokalitete. Raspravi su priložene topografske karte s označenim posjedima, koji su se prostirali oko Zagreba, Čučerja, Vugrovca, Biškopca kod Varaždina, Komarice i Zdjele u srednjoj Podravini, Dubrave kod Čazme, Gore jugozapadno od Petrinje, Duže, Gušća, Vaške istočno od Virovitice, zatim oko Wirtusa (!), Čazme, Zeline i Kajanika. Neki od tih posjeda promijenili su tokom vremena vlasnika, a neki su podijeljeni seljacima tek agrarnom reformom 1946.

Josip Lučić

Prof. FERDO ČULINOVIĆ, SELJAČKE BUNE U HRVATSKOJ

Naučna knjižnica Seljačke Sloge 7, Zagreb 1951. str. 183.

I.

U želji, da »našem radnom svijetu, naročito našem seljaštvu«, omogući »makar i približnu sliku o slobodarstvu našeg sela kroz vjekove«, pisac je pokušao da u cijelosti prikaže »neke značajnije — dakle ne sve — seljačke bune u krajevima, koji su u času tog zbivanja spadali u sastav Hrvatske«. Pritom je pošao sa stanovišta, da u pojam *seljačkih* buna ulaze svi pokreti *sela kao takova*, bez obzira na konkretan proizvodni odnos, u kojem su se nalazili oni, što su »živjeli od zemljišta, koga (sic! J. Š.) su obrađivali«. Prema tome smatra, da »seljačke bune u Hrvatskoj nisu

istovjetne s bunama kmetova« i da one »obuhvaćaju sve slobodarske pokrete našeg sela u prošlosti«.

Popularizatorsko-odgojna svrha njegova djela oslobađa, dakako, pisca dužnosti da te svoje poglede znanstveno obrazloži, t. j. da ih potkrijepi *znanstvenom* argumentacijom. Da njegovo načelno stanovište može — u najmanju ruku — biti predmetom ozbiljna razmišljanja, dokazuje sam izbor buna, koje je, kao »značajnije«, unio u svoj prikaz.

Već *proa* od njih — pokret protiv crkvene desetine na području zagrebačke biskupije od 1357 do 1340 — obilježava u stvari neuspjeli pokušaj predijalista, crkvenih vazala, da se s pomoću plemstva i samoga bana oslobode plaćanja desetine za sebe i svoje kmetove. Uostalom, uzroci su toga pokreta mnogo složeniji: on obilježava samo jednu epizodu u dugotrajnoj borbi svih društvenih slojeva, uglavnom slobodnih, protiv ubiranja crkvene (biskupske) desetine i usto pokušaj predijalista, da steknu staleška prava plemstva. *Druga*, po redu, buna odnosi se na onaj pokret splitskih pučana (ne seljaka!), koji je suvremenik Paulus de Paulo nazvao »unutarnjim ratom« »između plemića i onih, koji nisu mogli da budu birani za sudačku službu«. Radi se samo o jednom od mnogih slučajeva ogorčenih društvenih borba između vlastele i puka u dalmatinskim gradovima u XIV. st., koji je povrh toga bio u najtješnjoj vezi s općenitim političkim razvojem u Hrvatskoj i Ugarskoj oko 1400. U istu vrstu društvenih pokreta pripada *treća* od prikazanih buna: ustanak hvarskog puka u početku XVI. st., u kojem se i opet »puk« — a taj pojam obuhvaća osim težaka i građane — odupro plemićkom monopolu političke vlasti.

Tek sa *četvrtom* prikazanom bunom, velikim ustankom hrvatskih (i slovenskih) seljaka 1573, ulazimo u razdoblje pravih *seljačkih buna*, onih društvenih pokreta, koji u nauci obilježavaju revolucionarni otpor zavisnog seljaštva protiv feudalne eksploatacije, njegovu težnju da ovu eksploataciju ublaži ili sasvim ukloni. Činjenica, da nam izvorna građa nije do toga vremena sačuvala spomen *ni o jednom* pokretu ove vrste na hrvatskom selu, nije nimalo slučajna. Ona je posljedica *razvoja* feudalnog sistema, a upravo razvoju feudalnih odnosa u Hrvatskoj — koji se razvoj ne ograničava samo na nju — nije pisac uopće obratio pažnju.

Sa seljačkom bunom od 1573 počinje onaj ciklus pokreta na hrvatskom selu, koji je najzad završio s ukidanjem feudalnih odnosa 1848 i koji ima, uza sve razlike u vremenu i prostoru, jedan jedinstveni sadržaj: borbu zavisnih seljaka protiv feudalne eksploatacije. Razvoj feudalnog sistema nije dakako ni tada zastao. Od kraja XVI. st. do sredine XIX. st. nije se te neljito promijenila samo ekonomsko-društvena struktura nego i politička nadgradnja, koja sve više utječe na svoju materijalnu podlogu.

Ali je pisac, koji je problematiku feudalnog razdoblja u cijelosti tretirao statički, kao jednom zauvijek datu i u osnovu nepromijenjenu kroz stoljeća, razbio historijski opravdanu cjelovitost spomenutog razdoblja time, što je u nj ubacio čitav niz *krajišničkih* buna. Od nekih 18 ovdje prikazanih buna oko 11 ih otpada na područje Vojne Krajine, i one obuhvaćaju doba od 1666 do 1755. Već ova kronološka činjenica govori dosta rječito. Bune krajišnika nisu posljedica nekoga klasnog antagonizma, koji izvire iz *određenog* odnosa klasa u procesu proizvodnje — kao što su to bune kmetova —, nego su izraz otpora protiv nastojanja državne vlasti da u interesu svoje obrambene moći, ne samo na granici nego uopće, skuči onu krajišničku autonomiju, koja se osniva na pravima srednjovjekovnih Vlaha. Međutim, mnoge od tih buna nemaju ni to značenje, nego su naprosto rezultat više ili manje historijski bezna-

čajnih događaja, kao, na pr., ukonačivanja vojske (1719 u krajevima oko Brinja i Otočca) ili primjenjivanja kazne »trčanja kroz šibe« (1751 u Lici).

Pisac je, doduše, i sam svijestan teškoća, koje nameće ubrajanje krajišničkih buna među seljačke. On konstatira, da bi »izjednačenje« kmeta i krajišnika bilo »protivno historijskim činjenicama« i da krajišnik »nije bio u feudalnoj zavisnosti«. Opravdanje za svoj postupak nalazi u činjenici, da je krajišnik bio seljak—vojnik i da je živio »na carskoj, dakle državnoj zemlji (u krajnjoj liniji opet — na feudalnom dobru)«. Ali teritorij Vojne Krajine nije nikada bio »feudalno dobro« carevo; sam pisac ističe razliku između krajiške i komorske uprave, a još uvijek ostaje otvorenim pitanje, može li se i zemlja pod upravom Komore smatrati feudalnom samo zbog toga, što je Komora jedan od organa feudalne *države*. Međutim, čitava argumentacija počiva na tvrdnji, da krajišnik živi »na tuđem zemljištu«, a upravo je ona netočna. Tek bune krajišnika od 1735 do 1755 pisac s nekom opravdanošću objašnjava činjenicom, da je njihova zemlja bila proglašena vojničkim feudom, koje oni ne smiju otuditi ni opteretiti. Ali ni tada se krajišnici nisu samo zbog toga bunili, nego su reforme provedene 1735—1754 pogodile do kraja i njihovu autonomiju pa prema tome i onaj viši sloj krajišničke »aristokracije«, iz kojega su krajišnici birali dotada svoje knezove i vojvode. Najzad, protiv piščeva mišljenja govori i ta činjenica, da su kmetovi u susjedstvu Krajine kroz čitavo vrijeme XVII. i XVIII. st. uvijek smatrali život u Krajini lakšim upravo zbog toga, što ondje nema feudalne eksploatacije. S tim su uvjerenjem ušli i u veliku bunu 1755.

Od posljednjih četiriju buna, koje su u knjizi prikazane, buna istarskih seljaka 1921, sama po sebi vrlo značajna, nema ništa zajedničko sa seljačkim bunama feudalnog razdoblja, a i konavoska buna 1799 ima svoje specifično obilježje, po kome se bitno razlikuje od tipičnih buna kmetova. U sklopu različitih mjera financijske prirode, koje je tada poduzimala Dubrovačka republika, jedna je od njih — uvođenje prisilne prodaje soli — digla na ustanak Konavljane. Bio je to *prvi* njihov pokret poslije dolaska pod vlast dubrovačke vlastele.¹

Pri ocjeni piščeva stanovišta u određivanju pojedinih buna kao seljačkih valja uzeti u obzir, da je već M. Durman u svojoj knjizi o »Hrvatskoj seljačkoj buni 1573« (1936) dao na str. 154—177 prvi put kratak prikaz različitih buna od XIV.—XVIII. st. i da je u nj uvrstio također »niz seljačko-vojničkih buna u Lici i Vojnoj Krajini«. A da se pisac u mnogom oslonio upravo na Durmana, o tome nema sumnje, jer se tek njegovim posredovanjem upoznao s nekim osnovnim prikazima bune od 1573 i dr.

Pisac se naime samo izuzetno koristi neposrednom izvornom gradom, ukoliko ona nije već sadržana u upotrebljenoj literaturi: izdanjem hrvatskih urbara od R. Lopašića (uglavnom samo za opis seljakova života u feudalno doba) i nekim podacima iz poznate zbirke Račkoga za bunu 1575. Svoj prikaz pojedinih buna izradio je, prema tome, gotovo isključivo na temelju literature, t. j. one buržoaske historiografije, koju inače oštro osuđuje zbog njezina neshvaćanja za život najširih narodnih slojeva. On je, štaviše, nije ni potpuno iscrpio niti ju je u cijelosti neposredno upoznao.

Iznenaduje, na pr., da osnovne rasprave J. Hartingera (1911) i F. Šišića (1923) o seljačkoj buni 1573 upotrebljava tek iz druge ruke, a na isti je način postupao i

¹ Da buna Konavljana nije potekla iz težnje za ukidanjem feudalnih odnosa, dokazuje također *grada* iz Dubrovačkog arhiva, kojom se Stj. Antoljak poslužio u raspravi: Konavoska buna u središtu jednog dijela evropske diplomacije. Rad JAZU 286, 1952.

s glavnim prikazom hvarske bune od G. Novaka (1920). Nepoznati su mu ostali dobri prikazi R. Horvata o bunama u sredini XVII. st. (Seljačke bune u Hrv. Posavini, Hrvatsko Kolo XX. 1959, str. 158—157) i F. Šišića o slavonskim bunama u prvoj polovini XVIII. st. (Franjo barun Trenk i njegovi panduri, 1900). A valja požaliti, što nije obratio pažnju ni pokretu težaka u Dalmaciji 1797, koji je imao izrazito socijalni karakter i o kome se dosta pisalo (usp. G. Novak, Pokret za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom, 1797—1814, Rad JAZU 269, 1940). S obzirom na prošireni okvir njegovih seljačkih buna nije trebalo da pisac prijeđe mukom preko bune hrvatskih seljaka 1920, koja je, po svojim dubokim posljedicama, imala barem takvo značenje kao buna istarskih seljaka iduće godine (usp. M. Rojc, Prilike u Hrvatskoj, Nova Evropa II, br. 2, od 1. IV. 1921. i opis bune, na istom mjestu I. br. 2, od 7. X. 1920).

Premda pisac nije imao namjere, da piše znanstveno djelo, sve što je sprijeda rečeno, nije se dakako moglo povoljno odraziti niti na popularizatornoj svrsi njegove knjige. Takva zadaća, naime, pretpostavlja u svakom slučaju temeljito poznavanje materije, o kojoj se piše, kao i znanstvene problematike, koju ona sadržava. Pogotovu se ta zadaća postavlja sa svom ozbiljnošću pred onoga, koji želi da u svom radu primijeni metodu historijskog materijalizma. Ona se nipošto ne iscrpljuje isticanjem klasne borbe — poznato je, da taj pojam nije tek marksizam unio u historiografiju — nego treba da prije svega omogući analizu konkretne ekonomsko-društvene strukture u njezinoj stalnoj mijeni. Pisac je ovu analizu žrtvovao tendenciji, da u čitaoca razvije prije svega duh borbenosti i mržnje prema jednom nepravednom poretku društva, ali mu nije objasnio, u čemu je bila historijska nužnost toga poretka i kada je on — u konkretnoj sredini — postao smetnja daljem napretku, t. j. kada se on doista počeo osjećati kao nepravedan (jer i to je osjećanje, kao kolektivna pojava, rezultat historijskog razvoja!). Pojednostavljenje postavljene zadaće, koje se sastoji u napuštanju njezine dijalektičke suštine, ide pritom usporedo s nedovoljno pročišćenim i preciznim pojmovima o feudalizmu (dakako u njegovu razvoju).

Kako takva zadaća nije doista laka, pisac bi nesumnjivo pridonio boljem upoznavanju prikazanih događaja već time, što bi barem s dobrim poznavanjem materije i kritičkim oprezom u preuzimanju dosadašnjih rezultata historiografskog rada pružio čitaocu građu i podatke, na koje bi se on mogao sa sigurnošću osloniti. Pisac, nažalost, nije učinio ni to, pa njegova knjiga — očigledno rađena u brzini — ima mnogo različitih nedostataka.

Prije svega ima u prikazu netočnosti, kojih bi ispravljanje u pojedinostima zahtijevalo dosta prostora. Tako, na pr., neupućen čitalac ne će moći opaziti, da pučka buna u Splitu pada u g. 1398—1402, kada u tekstu (i u sadržaju knjige) čita dosljedno, da se ona dogodila 1389.² Predijalisti, koji su sjedili na biskupskom posjedu, nisu »većinom bili sitni seljaci« (44), nego mali vazali s kmetovima, a servi na kaptolskom imanju nisu bili »negdje po sredini« između robova i »neslobodnijih slugu« (44), nego potpuno određena kategorija seoskog stanovništva, kako to jasno pokazuje statut zagrebačkog kaptola iz XIV. stoljeća. Kraljevo pismo banu Mikcu od 10. IV. 1328 u pitanju plaćanja crkvene desetine u naravi *ili* novcu (ne: *i* novcu, kako tvrdi pisac!), ne odnosi se na *biskupski* posjed niti se njegovo pismo banu od 14. VI. 1329 odnosi na *biskupske* kmetove (45). U prikazu bune posavskih kmetova 1655—1659, izrađenom isključivo na osnovu Klaića, pisac ne uzima u obzir, da je buna zahvatila i kaptolske

² Zbog bibliografske potpunosti napominjem, da je članak G. Novaka o toj buni izašao u Vjesniku 24.—26. XII. 1945.

kmetove na sisačkom vlastelinstvu, a na str. 15 stavlja tu istu bunu u g. 1564 i smatra bana Nikolu Zrinskog iz sredine XVII. st. (nastradao od veptra 1664) istovjetnim sa »sigetskim junakom Nikolom Šubićem-Zrinjskim« (poginuo 1566). Naslov »dviju buna Ličana radi pokušaja pretvaranja krajišnika u feudalne podložnike (kmetove)« nije u skladu sa sadržajem prikaza bune od 1702 (a nije točna ni tvrdnja, da je Lika »pod turskom vlašću stajala od poraza hrvatskih plemića kod Udbine 1495. god.«; 83). U prikazu seljačko-krajišničke bune u Banovini 1730, izrađenom i opet na osnovu Klaića, pisac bez opravdana razloga tvrdi, da je »teško ustanoviti gdje je buna najprije nastala« (90), jer Klaić donosi o tome sasvim određene podatke (prema opisu zagrebačkog kanonika-prepošta — ne opata, kako piše pisac — Sinerspergha). Na isti je način pisac postupao s Klaićevim objašnjenjem o stanovništvu pobunjenog kraja, pa je bez potrebe nastojao da životne uvjete ondješnjih kmetova i krajišnika učini »donekle sličnima« tako, što je pretpostavio, da je sjeverni i zapadni dio Banovine »potpadao uže i neposredno Banskoj Hrvatskoj«, zbog čega su ondje »ostali više ili manje feudalni odnosi, iako su seljaci vršili i graničarske dužnosti« (90). Klaić naprotiv jasno razlikuje ondje dva točno odijeljena područja: građansku Hrvatsku s kmetovima i Vojnu Krajinu s krajišnicima (Crtice iz hrvatske povijesti. 1928, 15—16).

Da pisac nema jasne predodžbe o odnosu građanske Hrvatske i Vojne Krajine u XVIII. st., pokazuje također njegov prikaz krajišničke i seljačke bune 1753, gdje je specifične uzroke ove druge pripisao isključivo prvoj (108), iako Ivančan, kojim se pisac jedino i koristio, daje o tim dvjema bunama dovoljno pouzdanih podataka.

Više netočnosti ima i u prikazu »pobune seljaka u Hrvatskoj oko 1848. godine« (zašto »oko 1848«, kad se pisac ograničava samo na tu godinu?). Tako je poznati političar Metel Ožegović pretvoren u tom prikazu u »katoličkog biskupa« (senjski biskup Mirko Ožegović nije u saborskoj raspravi o urbarskom pitanju uopće sudjelovao), a ne odgovara istini niti tvrdnja pisca o radikalnom stanovištu »liberalnih članova Sabora« u pitanju naknade plemstvu za urbarijalnu zemlju (139). On je doduše i istaknute »vođe« saborske ljevice, Vukotinić i Kukuljević, povezao s konzervativnim feudalcima (140), ali nije uočio, da su isto stanovište o naknadi zauzeli u spomenutoj raspravi također Žigrović, Žuvić i Georgijević, dakle većina najuglednijih predstavnika ljevice uopće, osim Vrbančića, Matića i manje poznatog Pavleca (usp. zapisnik saborske rasprave, prema Gajevim Novinama, u mojoj Histo-rijskoj čitanci I, 1952, str. 210—228).

Ni prikaz velike seljačke bune od 1573, o kojoj se sačuvalo najviše izvorne građe, nije ostao pošteđen od većih ili manjih nedostataka. Čitalac, na pr., ne može iz njega saznati, da Tahi posjeduje osim susjedgradsko-stubičkog vlastelinstva još i vlastelinstvo Stattenberg u Štajerskoj i da se opis njegovih zloupotreba na str. 58 odnosi upravo na to vlastelinstvo i njegove slovenske kmetove. On će, nadalje, steći uvjerenje, da su Gupca nazivali »begom« feudalci »u nekim izvještajima« (59), iako ga tako nazivaju upravo seljaci, pa pisac i sam citira jedan takav primjer, ali tek u bilješci na kraju knjige. Napominjem, da je Šišić 1923 iznio misao, prema kojoj je Gubec, po svoj prilici, dobio taj nadimak »od svojih seljana i drugova već prije ustanka« (Jugoslav. Njiva VII, knj. I, str. 238).

U pitanju Gupčeva prezimena pisac je bez potrebe ispravljao Račkoga, kao da je on tobože »pogrešno naveo« oblik G o b e c »u svojoj radnji o toj buni« (59). Rački je doista u bilješci uz Gregorićev drugi iskaz u istrazi naveo arhivski podatak, da je »Mathias Gobec in Berdovec« nastupio kao svjedok protiv Tahija 1567, ali sam nije

upotrebljavao taj oblik (a nije ni pisao o tome kao ni o buni uopće!). Ako je pisac smatrao potrebnim, da to pitanje uopće dodirne, trebalo je da upozori na Šišićev neobrazložen postupak u njegovu posljednjem članku o toj buni (Novosti, Zagreb, Uskrs 1936, br. 102), kada je uobičajeni oblik Gubec zamijenio oblikom Gobec kao — po njegovu mišljenju — pravilnijim. Činjenica je, naprotiv, da se u sačuvanoj građi, gdje se nesumnjivo spominje vođa bune, upotrebljava najčešće oblik Gubacz, a poneki put Gubas, Gubecius, Gubecz i Gubes, dakle uvijek s početnim slogom *Gu-*, a ne *Go-*.

Kako se pisac upoznaje sa Šišićevim prikazom bune iz 1923 preko Durmana, on nije vjerno reproducirao ni njegovo mišljenje o Gupčevoj smrti, iako smatra potrebnim da ga pobija i tako spasi razmjerno mladu legendu o Gupčevu krunisanju na Markovu trgu (zajedno s njezinih pet kamenova). Šišić naime nije potpuno »isključio« mogućnost nekog krunisanja, nego je već 1923. kada je to svoje mišljenje prvi put izrazio, jasno rekao, da je Gubec — u potpunom skladu s prijedlogom biskupa Draškovića kralju — bio »okrunjen« po uzoru Jurja Dózse 1514 »običnom od željezne debele žice načinjenom košarom, koja se stavlja stoki na gubicu, da ne grize«. To svoje mišljenje — oslonjeno na činjenicu, da najstariji izvori ništa ne znaju o nekom užarenom prijestolju i razbijeljenoj željeznoj kruni — Šišić je 1936 (u spomenutom članku) dopunio time, što je Gupčevu smrt raščetvorenjem, kako su tada bili kažnjavani buntovnici, lokalizirao »na obično stratište (negdje oko današnje Streljane)«. Pa ni tekst Thurnova pisma od 16. II. 1573, koji pisac navodi kao protudokaz, ne govori o krunisanju »mit eysnen glüenden Cronnen« kao svršenom događaju, nego samo kao događaju, koji se trebao zbiti (»...gekhrönt haben solle...«; Rački, Građa 245).

Pisac nije također shvatio podatak u Istvánfija o posljednjem odsjeku bitke kod Stubičkih Toplica. Prevodeći netočno riječ *passim* u značenju »koracima« odnosno »uredno«, mjesto »na sve strane, širom«, on je spomenuti podatak shvatio tako, kao da su seljaci »bili prisiljeni da pred bolje naoružanim plemstvom uzmaknu, a zatim da pređu u potpuno bjegstvo« (67). Istvánfi međutim piše, da je plemstvo pritiješnjene seljake »pedem referre, denique effusam fugam capessere coëgit«, a zatim u ovoj rečenici nastavlja, da su seljaci bili na bijegu širom ubijani ili su od reda pali u zarobljeništvo (*caesi passim in fuga, aut capti omnes*), a samo je malo njih uspjelo da se spase bijegom u šume i na brda (Rački, Građa 217). Na drugom mjestu nije pisac riječ »*passim*« uopće preveo, izraz »*spectaculo*« shvatio je »kao neko strašilo«, a iz staleske i banske vojske (*exercitum regnicolarum cum militibus banalibus*) napravio je »kraljevsku vojsku s banovcima« (67), iako ta vojska nije bila kraljevska, a ni izraz »banovac« nije se nikada upotrebljavao u takvu značenju, nego je označavao ili podbana ili banski novac. Pisac je, štaviše, riječ »*nonnulli*« (neki) preveo kao »mnogi« (68), premda se na tom mjestu govori o kapetanima, kojih je svega bilo dvanaest.

Sličnih nedostataka ima u spomenutom prikazu više. Za čitaoca je nesumnjivo važno znati, da Ilija Gregorić nije bio uskok kao Nožina (62), t. j. da nije potjecao od žumberačkih uskoka — sam govori o svom kmetskom podrijetlu (»M. Graf Steffan von Franckhapänn Vnderthann«: Rački, Građa 289); da izradbu operativnog plana bune ne valja s ogradom »navodno« pripisati Gregoriću (61); da se seljački kapetan Jakob Fratrić (Frätritsch) poistovjećuje s Fistrićem (Bistrićem) koji se jednom naziva Jakovom, a drugi put Matijom — sa znakom pitanja (58 i 61), i t. d. Napominjem na kraju, da bi oblik Alapić, koji izvori uopće ne poznaju, trebalo zamijeniti oblikom

Alapi, a »vrhovno seljačko sudište« kao najviše vodstvo pokreta (61) prepustiti Durmanu, koji ga je pod tim imenom izmislio (61).

Očevidne tragove brzine i nedovoljne kritičnosti u radu pokazuju također citati u tekstu i bilješke na kraju knjige. Ako se čak uzme u obzir i mogućnost tiskarskih pogrešaka, osobito u citatima, koji su pisani starim hrvatskim jezikom. ipak mora da iznenadi činjenica da su citati redovito prenošeni netočno, s različitim izmjenama, premještanjem i izostavljanjem pojedinih riječi (pa i cijelih rečenica), lošim transkripcijama (s ćirilice) i t. d.

Bilješke ispod crta ili na kraju djela imaju svoju, neobično važnu, funkciju, da tekst potkrepljuju i dopunjuju. Zbog toga one zahtijevaju naročitu pažnju i — točnost. U ovoj knjizi ima u svemu 408 »primjedaba«, od kojih mnoge ne ispunjavaju spomenutu funkciju. Ima ih, koje nemaju uopće veze s navedenim mjestom u tekstu ili ponavljaju ono, što je već u tekstu rečeno; oznake strana u citiranim djelima vrlo često nisu točne, a isto vrijedi i za bibliografske podatke o tim djelima (tako je, na pr. navedeno da je rasprava Račkoga. Nutarnje stanje..., izašla 1939 u Radu 266, a Hartingerova knjiga 1928); neka od citiranih mjesta ne sadrže uopće ono, na što pisac upućuje. Povrh svega ima i u bilješkama dosta netočnih tvrdnja. U njima se, na pr., ninski župan Godeslav (ili Godežav) naziva Godomirom; pripajanje Krajine Hrvatskoj stavlja u g. 1873 mjesto 1881; poznate riječi nadbiskupa Vrančića o postupku sa seljacima (1573) objašnjavaju se tako, kao da hrvatska vlastela »postupaju s kmetovima gore i nepoštenije nego li drugdje sa stokom« i t. d.

Pred hrvatskim historičarima stoji dakle i dalje važna zadaća, da na temelju kritički proučene izvorne građe prikažu povijest naših seljačkih buna.

Jaroslav Šidak

II.

Autor ovog djela imao je, po svoj prilici, namjeru da ispuni jednu prazninu koja se podavno osjeća. Kanio je da udovolji želji mnogih nastavnika i ostalih radnika prikazujući pregled buntovne prošlosti naroda Hrvatske. Zato je knjiga dobro primljena i u školama služi već kao priručnik. Upravo s toga razloga potrebno je skrenuti pažnju na neke krupne nedostatke i krive ocjene istoriskih događaja u ovoj knjizi.

Samo postavljanje teme — »seljačke bune« — odvelo je autora na krivi put. Da bi naveo i obradio što veći broj »seljačkih buna«, pisac je zahvatio niz buntovnih pokreta koji se ne mogu svrstati pod taj naslov. Stoga je bio prisiljen da u Predgovoru i Zaključku djela, prilično neuvjerljivo, opravdava takav posao i da dolazi do različitih i suprotnih zaključaka.

Ovdje se nećemo zaustavljati na tome da ispitamo može li se u »seljačku bunu ubrajati »Buna radi crkvene desetine u prvoj polovini 14 vijeka«. kad se protiv biskupa »bune« — »svećenici i redovnici, te vojvode, markizi, župani, banovi, plemići, vitezi i građani« (prema Tkalčiću). Nećemo se zadržati na »pučkim bunama« u Dalmaciji, koje su samo djelomično seljačke. Poteškoće oko objašnjavanja tih pitanja prepustićemo drugima.

Najveća je poteškoća, međutim, sa krajiškim bunama. Njih autor stavlja među seljačke pa zato, i u Predgovoru i u Zaključku, nadugo i naširoko, dokazuje da krajišnik nije »ništa drugo nego seljak«. Od 25 buna, autor je naveo krajiških 12. Ako odbijemo »pučke bune«, za koje će autor mučno smoći argumente da su »seljačke«: ako odbijemo bunu istarskih seljaka 1921, onda je u knjizi »Seljačke bune« zaista manji procenat pouzdano i neosporno seljačkih buna. Svega devet!

Da li je krajišnik bio seljak? Među najkrupnije pogreške autora ide njegov nedijalektički stav kad ocjenjuje i prikazuje istoriske događaje. Za njega je »seljak« isto u XVI., XVII. ili XX. stoljeću. Za njega, u toku stoljeća, ne postoji društveno raslojavanje na selu, pa, prema tome, po autorovu mišljenju, seljak je svaki stanovnik sela u kojem bilo periodu prošlosti. S toga stanovišta mu je i naš krajišnik uvijek »seljak«.

Po Marxu je seljak — poljoprivredni proizvađač. Kad obrađuju seljačko pitanje, Marx i Engels razlikuju na selu: najamnika, poljoprivrednog radnika, slobodnog seljaka, zakupnika i t. d. Nije, dakle, svaki stanovnik sela jednostavno »seljak«, pogotovu kad se odnosi u novijim stoljećima izdiferenciraju.

Što se tiče krajišnika, može se reći da se i on razvijao u seljaka, kako je sama Vojna Krajina, vremenom, gubila karakter vojne, ratne organizacije. To je, opet, zavisilo o stanju na granici, kasnije o vojnim potrebama bečkog ili koga drugog dvora (sultana, Venecije ili Napoleona). Svakako je bilo drugo stanje u 16 vijeku, u vrijeme neprestanog upadanja, pljačkanja i uništavanja širom graničnog pojasa, nego, kažimo, u 19 vijeku. Mogućnosti, bolje reći nemogućnosti, poljoprivredne proizvodnje u ovom području čak u 17 vijeku spominje lijepo Valvasor, koji je lično proputovao Karlovački generalat i koga autor citira u literaturi. Valvasor jasno veli: »... iako je zemlja sama po sebi vrlo plemenita i plodna, ona ipak leži sasvim pusta i neobrađena. Kad se od granice pođe prema unutrašnjosti, nađe se poneko obrađeno polje, inače moraju ovi haramije i krajišnici, i u selima i na granici, biti neprestano u strogoj pripravnosti da turske napadaje susretnu i odbiju.« Dalje opet, spominjući da je zemlja pusta i neobrađena, navodi Valvasor da je, godine 1683, slunjski komandant naredio da se oko Slunja izuzetno obradi zemlja u daljini puškometu kako bi se mogla braniti od Turaka. Može li se, dakle, krajišnik 17 vijeka, prema stanju kako ga je opisao očevidac Valvasor, nazvati »seljakom«. Treba imati na umu da autor obrađuje neke krajiške bune toga doba kao »seljačke«, kao bune »seljaka« u okviru feudalizma, ma da se krajiško uređenje ne može tako jednostavno nazvati feudalnim.

S druge strane, u toku 18 vijeka, drukčije je stanje bilo u Varaždinskom generalatu koji više nije bio turska granica nego, recimo, na Baniji i u pograničnim krajevima Like. Uostalom, kakvo je bilo stanje poljoprivredne proizvodnje u 18 vijeku u Posavskoj krajini, vrlo lijepo pokazuje Regulament Khevenhüllerov koga autor mnogo citira. Tu je određeno za Posavsku krajinu ovako: ona daje 15.018 vojnika, od toga 3779 za ratište, 8678 za odbranu zemlje i 2561 za poljoprivredu (für den Feldbau und überhaupt für die Hauswirtschaft — kaže Vaniček koga autor citira). Prema tome, ogromna većina muškaraca nije se mogla da bavi zemljoradničkom proizvodnjom.

Poljoprivredni proizvađač — u prvom redu kmet — proizvodi za sebe a svojim viškovima izdržava i obogaćuje feudale. U tom smislu se i može govoriti o »radnim masama« koje »svojim žuljevima« izdržavaju »svu tu gospodu«, da se poslužimo neodređenom terminologijom autora. Krajišnik, obratno, ratuje i za vršenje te društvene uloge izdržavaju ga feudanci eksploatacijom vlastitih kmetova. Izdržavanje Krajine je u žitu, suknu i novcu. To traje vrlo dugo. Simbolični ostatak tog izdržavanja nalazimo čak do god. 1918 u besplatnoj soli koju je Krajina dobivala. Svi podaci, dalje, govore o tome da je krajišnik došao kao stočar i održao se pretežno kao stočar sve do 19. vijeka. Privilegije krajiške, razne odredbe generalske (čak do

18 vijeka) jasno govore da je ratni plijen bio važan izvor materijalnih sredstava, čega kod seljaka nije bilo.

Da je ratni plijen bio važan izvor prihoda, dokazuju publikovani podaci iz mletačke Vojne krajine, uglavnom Ravnih Kotara (up. prikaz o knjizi B. Desnice u ovom svesku). Slično je bilo duž cijele granice. Lopašić je objelodanio jedan dokument iz 1610 gdje se krajišnici čak u Žumberku tuže da »u ovo mirno vrijeme ne mogu da žive«. Pali su u krajnju bijedu, jer nema izdržavanja, broj plaćenih vojnika je snižen. Nakanili su da otsele sa Krajine. Da su oni bili »seljaci«, jedva bi dočekali mirno vrijeme da mogu spokojno da se bave poljoprivredom. Međutim, autor djela, na jednom mjestu, malo ironički, veli da krajišnici »nisu živjeli od vojničkih plaća, a ni od nekog ratnog plijena«. Podaci o izdržavanju Krajine mora da su autoru bili poznati iz djela koje citira i čovjek se mora zaista zapitati: čemu je bilo potrebno tako olako prelaziti preko jasnih činjenica? U svakom slučaju, Krajina se ne može ubrajati u »radni narod« sa »žuljevitim rukama«. Krajina je nešto sasvim drugo, a njeno značenje nije umanjeno ako se ustanovi šta je ona bila i kakvu je ulogu igrala u prošlosti.

Autor veli na str. 6: »i kmet i krajišnik nisu imali vlastite zemlje već su živjeli na tuđem zemljištu«. Na 79 str., opet jasno, navodi sam da su Statuta (iz god. 1630) jamčila krajišnicima »pravo vlasništva na zemljište«. Tako je ostalo do sredine 18. vijeka. To je autor morao da utvrdi u literaturi koju navodi.

U knjizi se nekoliko puta spominje reforma grofa Khevenhüllera iz godine 1734. Autor veli da je to bio Regulament »za Vojnu krajinu«, dakle svu, a u knjizi na koju se pisac poziva, već u naslovu tog poglavlja stoji da se ta reforma odnosi samo na Posavsku granicu, »Savegrenze«. Povodom ovog Regulamenta pisac navodi da su, tom prilikom, u Krajini nestali dotadašnji knezovi i vojvode. Međutim, upravo taj Khevenhüller i u samoj Posavskoj krajini tim istim propisom zadržava 4 vojvodstva: Brod, Babinu Gredu, Rajevo Selo i Županju. Kad su ostala vojvodstva, »Vojvod-schaften«, valjda su ostale i vojvode. Uostalom, u »Potežćicama« burtovnika 1755. godine, koje pisac u cjelini štampa, spominju se »domorodni oficijeri«. Što se tiče nestanka knezova, pozivamo se, opet, na »Potežćice« gdje se lijepo spominje da su oni postojali 1755 godine, a iza toga su zaista nestali kao izborna institucija na osnovi Statuta.

Začudo, autor i ne spominje »Militärgrenzrechte« iz god. 1734. kad je u svoj Krajini zaista nestalo »baštine«, vlasništva krajišnika, i kad su one pretvorene u »vojno leno«, kad su krajišnici došli u feudalni odnos, doduše ne kmetski nego vazalni. Zašto je ovaj važni događaj bilo potrebno bići, to nije jasno.

Kao što se vidi, Krajina se, u toku vijekova, mijenjala u samoj sebi i u odnosu prema drugima. S njome se mijenjao i položaj krajišnika. Spočetka, krajišnik nije seljak i ne može to da bude u uslovima u kojima živi. Postepeno, kako su se uslovi mijenjali, krajišnik se sve više bavi zemljoradnjom i postaje seljak, ali on u, to doba, 19 i 20 vijek, nije dizao seljačkih buna. Nesumnjivo, već od samog početka se neko na Krajini bavio s nešto poljoprivrede — žene, starci, djeca ali to nije bitno za Krajinu. Njena je suština u drugom.

Uostalom, da krajišnik i seljak nisu bili isto, pokazuje nam činjenica da je sama riječ »paor« (Bauer, seljak, kmet) na Krajini bila uvredljiva, da su čak u 18 vijeku seljaci u bunama tražili da postanu krajišnici (»muži [kmeti] bi radi krainšćani postati«), a u 19 vijeku — 1848 g. i dalje — Krajina traži da se izjednači sa seljacima, kad je kmetstvo ukinuto.

Među podatke koje je autor krivo citirao treba ubrojati i »porez na vrapčje glave« koji se u djelu pripisuje Krajini, a to je porez koji su davali seljaci izvan Krajine.

Cio zapleteni sklop odnosa na Krajini pisac nije pravilno shvatio. On ne pravi razlike između otpora krajišnika hrvatskim, kranjskim, koruškim i štajerskim feudalcima, stranim oficirima, svojim oficirima, carskom dvoru. Oko Krajine su i ti faktori dolazili međusobno u sukob pa se sad priklanjali Krajini, a sad je osuđivali. Pisac nije vidio raslojavanje u Krajini, vezivanje nekih domaćih porodica za carski dvor ili feudale. Nije, dalje, vidio složene vjerske odnose. (On čak unijaćenje shvata kao »nasilno katoličenje« i tako, začudo, pokazuje da ne zna pravo značenje ovog važnog vjerskog, političkog i ekonomskog faktora!) Ne, odnosi u Krajini nisu bili tako jednostavni kako ih autor shvata i prikazuje! Oni su bili mnogo složeniji. Krajina se ne može ni razumjeti ni objasniti na bazi »seljačkih buna«, na bazi jedne jednostavne šablone koja odgovara svakom doba i svakom selu i »seljaku«.

Na kraju još da se zaustavimo na opštoj ocjeni autora o ovim bunama. Za sve te oblike otpora pisac tvrdi da su bili 1) klasni, 2) narodno-oslobodilački i 3) revolucionarni. Čini se da je ovakva ocjena suviše jednostavna i suviše jednostrana. Na neke od ovih buna teško da se odnose sve te karakteristike. To bi trebalo dublje i svestranije analizirati. Što se tiče Krajine, koja nekim feudalcima daje otpor uz pomoć drugih feudalaca i bečkog cara, teško je kazati da li je to upravo klasna borba. Kad Krajina, na sličan način, brani svoje primitivno društveno uređenje, pitanje je da li to možemo označiti revolucionarnim ili konzervativnim otporom. Ukoliko Krajina daje otpor germanizaciji i premoći tuđinskih oficira utoliko možemo kazati, da je taj otpor narodno-oslobodilački. Ali kada Krajina, kao što je često bivalo, daje otpor pokmećivanju sa strane zagrebačkog biskupa i hrvatskih feudalaca, izrabljivanju sa strane srpskog patrijarha i vladika, eksploataciji sa strane domaćih oficira onda to ne možemo nazvati narodno-oslobodilačkim otporom. Međutim, oblici otpora su se ukrštali i kombinovali isto kao što su se ukrštali i kombinovali nasrtaji sa strane, pa je jalov posao tražiti neke određene i jasne formule kojima se mogu rastumačiti i ocijeniti ti istoriski događaji.

Međutim, ako ne pristanemo da sve te pozitivne karakteristike pripišemo svakom otporu naših ljudi u prošlosti, da li smo time umanjili njihov značaj? Smatram da nismo! Sve te bune, a ima ih više, i neke važne autor nije ni spomenuo, jasan su dokaz naše snage i otpornosti, pedagoški primjer mladim generacijama kako se brani svoja zemlja i svoje pravo. S druge strane, ovako jednostrano i šablonsko prikazivanje naše prošlosti niti je objektivno niti je korisno.

Branko Sučević

HISTORIJSKI
ZBORNIK

GOD. V.

1952

BROJ 1—2

HISTORIJSKI ZBORNIK ČASOPIS POVIJESNOG DRUŠTVA HRVATSKE

Uređuje Redakcioni odbor: Oleg Mandić, Jakša Ravlić i Jaroslav Šidak (glavni i odgovorni urednik). Rukopisi i časopisi za razmjenu šalju se na adresu: Historijski seminar, Filozofski fakultet, Zagreb, Trg Maršala Tita 14.
Narudžbe za Historijski zbornik prima »Školska knjiga«, Zagreb, Ilica 28.

SADRŽAJ

	Strana
BOGO GRAFENAUER, Prilog kritici izvještaja Konstantina Porfirogeneta o doseljenju Hrvata	1— 56
LJUBO KARAMAN, O potrebi povezivanja rada arheologa, historičara umjetnosti i historičara u proučavanju ranosrednjovjekovnog perioda sjeverne Hrvatske	57— 62
NIKOLA ŽIC, O podrijetlu stanovništva u gradu Izoli u Istri	63— 70
VLADIMIR MOŠIN, Prepiska ruskog samozvanca Ivana Timoške Akundinova s Dubrovnikom g. 1648.	71— 84
PAVEL SUYER, »Posao Milošiansko-Gajanski« pred gradskim magistratom	85—101
JAROSLAV ŠIDAK, Ćiro Truhelka — njegov život i rad	103—110

OCJENE I PRIKAZI

Marijan Horvat, Oporuka priora Petra. (LJ. KARAMAN)	111—117
Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knj. 283, 1951. (J. LUČIĆ)	117—121
Ferdo Čulinović, Seljačke bune u Hrvatskoj. (J. ŠIDAK—B. SUČEVIĆ)	121—130
O nekim pitanjima društvenog uređenja Hrvatske u srednjem vijeku. (O. MANDIĆ)	131—138
Boško Desnica, Istorija kotarskih uskoka. (B. SUČEVIĆ)	138—145
Miscellanea I, izdanje Drž. arhiva u Zadru. (J. LUČIĆ)	145—148
Турски документи за македонската историја. (K. BASTAIĆ)	149—152
Р. И. ВИПНЕР, Возникновение христианской литературы. (O. MANDIĆ)	152—158

ČASOPISI

Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, N. S. II-VI. (S. M. TRALJIĆ)	159—165
Istorisko-pravni zbornik II, 3—4. (M. HORVAT)	165—169
Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria, N. S. I, 1949. (B. STULLI)	169—176
Historische Zeitschrift, Bd. 171, 172, 1951. (M. GROSS)	176—182

(Nastavak na 3. strani omota)